

RATNI UČINCI NA PROMJENE DEMOGRAFSKIH STRUKTURA U HRVATSKOJ

Jakov GELO
Ekonomski fakultet, Zagreb

UDK: 314.18(497.5)“1991/1998”
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 13.5. 1999.

Procjenjujući kretanje ukupnog stanovništva Hrvatske nakon popisa stanovništva 1991., a do godine 1998. uočili smo više nepovoljnih (i nepoželjnih) procesa u našem stanovništvu, nastalih u proteklih osam godina. U ovome radu analizirali smo tri, po našem mišljenju, najmanje poželjna procesa s aspekta budućeg razvitka hrvatskog pučanstva. Prvo je riječ o opadanju broja ukupnog stanovništva Hrvatske. Godine 1998. bilo je 6,5 posto stanovnika manje nego godine 1991. Drugi nepoželjan proces, povezan s prethodnim, jest značajno narušavanje teritorijalnog razmještaja našeg stanovništva. Napučenost hrvatskih županija vrlo je neujednačena. Tijekom dvadesetoga stoljeća neki su prostori postajali sve napučeniji (kao i prosječna napučenost Hrvatske), a drugi su pak doživjeli raspučivanje između godina 1991. i 1998. Upravo od ranije slabije napučeni prostori doživjeli su, zbog ratnih zbivanja, daljnje raspučivanje, pa je današnja slika napučenosti Hrvatske još nepovoljnija nego ona iz 1991. godine. Tako je, primjerice u 1998. godini na svega 12 posto sjeverozapadnog dijela Hrvatske (6.938 km²) čak 35 posto pučanstva Hrvatske (1.476.500 st.), a u devet županija središnjeg dijela Hrvatske (Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska) ili 50 posto hrvatskog teritorija (28.271 km²) živjelo svega 24 posto pučanstva (1.004.200) Hrvatske. Treći je važan, a nepoželjan proces, demografsko starenje čiju detaljnu analizu, uz moguće dugoročne posljedice za razvitak hrvatskoga pučanstva također iznosimo.

U dvadesetome stoljeću u Hrvatskoj su demografske promjene bile pod snažnim utjecajem triju ratnih "desetljeća".

Prvi svjetski rat "obilježio" je drugo desetljeće smanjivši broj živorođenih između 1911. i 1920. i generaciju njihovih očeva koji u ratu poginuše te za približno isti broj ostale naraštaje

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

tada živućeg hrvatskoga pučanstva koji pokosi glad i "španjolska" gripa ili "odnese" iseljništvo. Drugi svjetski rat "obilježio" je peto desetljeće (ovoga stoljeća) "pokosivši" najviše upravo naraštaj koji se tek rađao u desetljeću Prvoga svjetskoga rata, smanjivši značajno i broj živorođenih čijem nastajanju su najveći "prinos" trebali dati ratnici (i stradalnici) II. svjetskog rata rođeni u desetljeću I. svjetskog rata(!) i, naravno, svi ostali naraštaji tada živućih stanovnika Hrvatske "odradiše" to ratno peto desetljeće povećanom smrtnošću i izbjegličtvom.

U posljednjem desetljeću ovoga stoljeća Domovinski rat, započet velikosrpskom agresijom i okupacijom jedne trećine Hrvatske, a dovršen redarstvenim akcijama "Bljesak" i "Oluja" te mirnom reintegracijom hrvatskog Podunavlja, izravno je "pokosio" manje žrtava od spomenutih dvaju svjetskih ratova, ali će posljedično na demografske promjene u Hrvatskoj, koje će se ostvarivati u prvim desetljećima trećeg tisućljeća, imati snažan utjecaj.

Taj će se utjecaj, na žalost, ostvariti ubrzavanjem uglavnom nepovoljnih demografskih procesa:

a) smanjivanjem stopa nataliteta (i broja živorođenih); b) smanjivanjem broja ukupnog stanovništva i c) ubrzavanjem demografskog starenja uz povećanje i broja i udjela starijih osoba (65 i više godina) u hrvatskom pučanstvu.

BROJNOST HRVATSKOG PUČANSTVA SVE JE MANJA

Na dan popisa godine 1991. u Hrvatskoj je bilo ukupno 4.784.265 osoba sa stalnim prebivalištem. Kako je 285.216 osoba u vrijeme popisa bilo odsutno (boravili su u inozemstvu), stalno i u vrijeme popisa u hrvatskoj prisutnog stanovništva bilo je 4.499.049 osoba. Budući da je većina (oko 95 posto!) u vrijeme popisa odsutnih boravilo izvan Hrvatske duže od jedne godine – po metodologiji UN¹ (koju je i hrvatska statistika usvojila) te osobe i ne pripadaju kontingentu hrvatskog stalnog stanovništva (neovisno o državljanstvu i mjestu stalnog prebivališta!), pa je zapravo ukupan broj stanovnika Hrvatske u vrijeme posljednjeg popisa u nas iznosio 4.515.000, a na dan 30. lipnja (sredinom 1991. godine) 4.518.175 osoba.

Kako nakon godine 1991. u nas nije obavljen novi popis pučanstva (iako je bila pokrenuta inicijativa u hrvatskoj Vladi i Saboru, a u hrvatskom statističkom uredu i temeljita priprema da se popis obavi u 1996., od njega se, na žalost odustalo), skupina demografa je, po narudžbi hrvatskog statističkog ureda tijekom godine 1998., radeći na znanstveno – istraživačkom projektu *Kretanje ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine i kvantificiranje pojedinih sastavnica*, procijenila ukupno stanovništvo u Hrvatskoj i hrvatskim županijama za godine 1991. do 1998.

Rezultate istraživanja o ukupnom broju stalno prisutnog stanovništva u Hrvatskoj za sredinu 1991. i 1998. godine prikazujemo u tablici 1.

HRVATSKA I ŽUPANIJE	Prisutno pučanstvo		Ukupna promjena		Indeks 1998.	Udjel (%) u ukupnom st.		Napućenost (st/km ²)	
	1991.	1998.	Apsol.	%	1991.	1991.	1998.	1991.	1998.
HRVATSKA	4.518.175.	4.224.418	-293.757	-6,5	93,5	100,0	100,0	79,9	74,7
GRAD ZAGREB	752.768	761.476	8.708	1,2	101,2	16,7	18,0	1.176,2	1.189,8
BJELOV.-BILOGORSKA	134.802	125.283	-9.519	-7,1	92,9	3,0	3,0	51,1	47,5
BRODSKO-POSAVSKA	162.498	154.957	-7.541	-4,6	95,4	3,6	3,7	80,2	76,4
DUBROV.-NERETV.	119.804	116.559	-3.245	-2,7	97,3	2,7	2,8	67,2	65,4
ISTARSKA	201.073	209.141	8.068	4,0	104,0	4,4	4,9	71,5	74,3
KARLOV.	168.908	122.939	-45.969	-27,2	72,8	3,7	2,9	46,6	33,9
KOPRIV.-KRIŽEVAČKA	123.680	119.961	-3.719	-3,0	97,0	2,7	2,8	71,3	69,2
KRAPIN.-ZAGORSKA	144.179	139.657	-4.522	-3,1	96,9	3,2	3,3	117,2	113,5
LIČKO-SENJSKA	76.567	42.170	-34.397	-44,9	55,1	1,7	1,0	14,3	7,9
MEĐIMURSKA	110.937	109.657	-1.280	-1,2	98,8	2,5	2,6	152,0	150,2
OSJEČKO-BARANJSKA	340.761	330.223	-10.538	-3,1	96,9	7,5	7,8	82,1	79,6
POŽEŠKO-SLAVONSKA	91.472	78.224	-13.248	-14,5	85,5	2,0	1,9	50,2	43,0
PRIMOR.-GORANSKA	315.369	310.241	-5.128	-1,6	98,4	7,0	7,3	87,8	86,4
SISAČKO-MOSLAVAČKA	235.142	173.786	-61.356	-26,1	73,9	5,2	4,1	52,9	39,1
SPLITSKO-DALMATIN.	442.492	447.038	4.546	1,0	101,0	9,8	10,6	97,8	98,8
ŠIBENSKO-KNINSKA	142.910	104.158	-38.752	-27,1	72,9	3,2	2,5	47,7	34,8
VARAŽDINSKA	182.379	179.052	-3.327	-1,8	98,2	4,0	4,2	144,7	142,1
VIROV.-PODRAVSKA	98.927	89.418	-9.509	-9,6	90,4	2,2	2,1	48,9	44,2
VUKOVAR.-SRIJEMSKA	213.427	175.561	-37.866	-17,7	82,3	4,7	4,2	87,2	71,7
ZADARSKA	189.286	148.273	-41.013	-21,7	78,3	4,2	3,5	52,0	40,7
ZAGREBAČKA	270.794	286.644	15.850	5,9	105,9	6,0	6,8	88,0	93,1

❶ TABLICA 1
Promjene u ukupnom
broju hrvatskog
pučanstva između
1991. i 1998. godine

Izvor: *Popis stanovništva 1991. i Akrap A., Gelo J., Grizelj M. Procjena stanovništva 1991. do 1998. – svodna studija (Prilog).*

Na smanjenje ukupnog broja hrvatskog pučanstva između 1991. i 1998. za gotovo tristo tisuća (6,5 posto) dominantno je utjecao rat. Velikosrpska agresija i okupacija gotovo jedne trećine Hrvatske pokrenula je više od pola milijuna nerasbora u Hrvatskoj u prognanstvo i izbjeglištvo, a oslobodilačke akcije "Bljesak" i "Oluja" srušile su "SAO Krajinu" bez koje većina Srba iz tih prostora nije htjela ostati u Hrvatskoj. Vezano uz Domovinski rat, ali i autonomne demografske dugoročne trendove s godinom 1991. otpočela je i prirodna depopulacija (već osam godina imamo veći broj umrlih od broja živorođenih). Tranzicija hrvatskoga gospodarstva (iz samoupravnog socijalističkog u tržišno), također započeta u ratnim uvjetima, generirala je povećanu nezaposlenost i iz takvih uvjeta proizašla radna emigraciju ("svi imamo znanke i rođake u inozemstvu")...

Sve su to faktori osmogodišnje ubrzane depopulacije (smanjivanje ukupnog broja stanovništva) i nepovoljne (i za Hrvatsku nepoželjne) unutarnje redistribucije stanovništva.

Teritorijalni razmještaj hrvatskog pučanstva u 1998. godini znatno je neravnomjerniji nego 1991. ili ranije. Od dvade-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

set i jedne hrvatske županije (s gradom Zagrebom) nakon popisa iz 1991. godine brojčani porast stanovništva ostvarili su: Grad Zagreb i Zagrebačka županija (zapravo Zagrebačka konurbacija) te Istarska i Splitsko-dalmatinska županija (sve četiri ukupno 37.172 stanovnika više 1998. nego 1991.). Sve ostale županije, kao i ukupno Hrvatska imaju brojčano smanjenje stanovništva.

Od sedamnaest županija u kojima broj stanovnika opada, zapažamo da je šest županija (Karlovačka, Ličko-senjska, Sisačko-moslavačka, Šibensko-kninska, Vukovarsko-srijemska i Zadarska) zbog izravnih ratnih operacija u tijeku Domovinskog rata imalo veliki gubitak stanovništva. Čak 88,3 posto (ili 259.353 osobe) ukupnog smanjenja broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 1998. otpada na te županije.

RAZMJESTAJ PUČANSTVA U HRVATSKOJ SVE JE NEPOVOLJNIJI (ZA DEMOGRAFSKI I GOSPODARSKI RAZVOJ)

Idealan teritorijalni razmještaj stanovništva nema ni jedna država u svijetu, pa tako ni Hrvatska. Od godine 1700. (i oslobođenja okupiranih današnjih prostora Hrvatske od Osmanlija) rekonstituirali smo brojčano kretanje stanovništva² te njegov razmještaj po tzv. povijesnim regijama (zemljama) u današnjim granicama Hrvatske.³

U tri posljednja stoljeća (od 1700. do 1998.) imamo dva duga razdoblja istosmjernih trendova u promjeni prostornog napučivanja hrvatskih županija.

1. Od godine 1700. do 1900. hrvatski je teritorij imao sve ravnomjerniju napućenost (populacijski su popunjavani raseljeni i od Osmanlija oslobođeni prostori Slavonije, Like i sjeverne Dalmacije brže nego je narastalo napučivanje ostalih dijelova Hrvatske), pa je godine 1900. ona bila najravnomjernije napućena. I te je godine Lika (Ličko-senjska županija) bila najslabije napućena (35 st/km²), a Zagreb najnapućeniji (117 st/km²) uz prosječnu napućenost Hrvatske 56 st/km². Tako je grad Zagreb 1900. imao dva puta gušću napućenost od hrvatskog prosjeka, a nešto više od tri puta (indeks 334) od Like, dok je prosječna napućenost Hrvatske 1,6 puta veća od napućenosti u Lici.⁴

2. Od godine 1900. do 1998., razlike u napućenosti pojedinih hrvatskih krajeva (županija) postajale su sve veće. Godine 1953. uz prosječnu napućenost Hrvatske 70 st/km² imali smo napućenost Ličko-senjske županije 23 st/km² (manju nego 1900. godine i tri puta manju od hrvatskog prosjeka), a grada Zagreba 347 st/km² (pet puta iznad hrvatskog prosjeka i petnaest puta iznad napućenosti Like!). Godine 1998., kad je prosječna napućenost Hrvatske 75 st/km², grad Zagreb je imao 1.190 st/km² a Ličko-senjska županija manje od 8 st/km²! Ako pak u ovome dvadesetom stoljeću, u kojem se razlike u napu-

čenosti produbljuju, isključimo iz usporedbe grad Zagreb (čije se stanovništvo uvećalo pet puta, uz porast stanovništva Hrvatske od svega 33 posto), a umjesto najnapučenije (Međimurske) i najslabije napućene (Ličko-senjske županije) uzmemo u usporedbu skup geografski povezanih županija za godine 1900. i 1998., dobivamo sljedeće podatke:

Krapinsko-zagorska, Međimurska, Varaždinska i Zagrebačka županija (6.298 km²) godine 1900. imale su ukupno 549.200 stanovnika i geografsku napućenost 87 st/km². Na istom prostoru godine 1998. živjelo je 715.010 stanovnika ili 114 na km².

Karlovačka, Ličko-senjska, Sisačko-moslavačka, Šibensko-kninska i Zadarska županija (20,057 km² ili 35,5 posto Hrvatske) godine 1900. imale su ukupno 864.040 stanovnika, odnosno 43 st/km². Na istom prostoru godine 1998. živjelo je 591.326 stanovnika ili 29 na km².

Dakle, 11 posto teritorija Hrvatske oko Zagreba (ali bez Zagreba!) te sjeverno od Zagreba (uz slovensku i mađarsku granicu), koji je i godine 1900. bio napućeniji od hrvatskog prosjeka (za 55 posto), tijekom XX. stoljeća povećalo je broj stanovnika za 165.810 (ili 30 posto) i napućenost na km² s 87 na 114 (zadržavajući povećanu napućenost prema prosjeku Hrvatske), a trećina Hrvatske "ispod Save, južno od Rijeke i zapadno od Splita" slabije napućena i 1900. (33 posto ispod prosjeka Hrvatske) kad je na 20.057 km² imala 864.040 stanovnika (43 st/km²), do danas je izgubila 272.714 stanovnika (1998. godine bilo je 591.326 st.) i smanjila napućenost na 29 stanovnika na četvorni kilometar (2,6 puta manje od hrvatskog prosjeka!). Tako je razlika napućenosti navedenih "zagorskih županija" u odnosu na navedene "ispodsavske županije" iz 1900. godine 2:1 (87 st/km²: 43 st/km²) povećana na odnos (gotovo) 4:1 (114 st/km²: 29 st/km²) u 1998. god. To je nepovoljno ne samo za demografski već i gospodarski razvoj Hrvatske. A političari i vojni stratezi bi rekli da ima i drugih, možda i nepovoljnijih (i nepoželjnijih) posljedica s aspekta stabilnosti (i opstojnosti?) Hrvatske. Ako, pak rečenome dodamo i "sliku budućnosti", koju nam nude demografski stručnjaci UN-a, koji predviđaju da će Hrvatska godine 2050. uz današnju razinu fertiliteta imati tek 3,3 milijuna stanovnika (a uz znatno povoljniji fertilitet ne više od 4 milijuna),⁵ od kojih će u "zagrebačkoj konurbaciji" (gotovo 7000 km² uskog pojasa uz slovensku granicu sjeverno od Save – spomenute "zagorske županije" plus Zagreb) živjeti 2 milijuna stanovnika (između 50 i 60 posto hrvatskog pučanstva!) uz 286 st/km². Na preostalih 88 posto hrvatskog teritorija u kojem su Split, Rijeka i Osijek (s ne manje od polovice preostalog stanovništva!), "slobodni od Hrvata" ostat će ne samo ispodsavski krajevi između Rijeke i Splita nego i čitava Slavonija (tamo ćemo imati "posijano" izvan nekoliko gradskih aglomeracija tek 8-10 stanovnika na četvorni kilometar – kao u Lici danas!).

OD 1991. GODINE SVI SMO "FIZIČKI" STARIJI OSAM, A "DEMOGRAFSKI" DVIJE GODINE

Uistinu, uz 6,5 posto brojčano smanjenje i značajno pogoršan teritorijalni razmještaj, nakon godine 1991. u hrvatskom pučanstvu treća istovazna i nepovoljna posljedica (ponajviše) ratnih zbivanja je ubrzano demografsko starenje. Svi smo, od posljednjeg popisa pučanstva osam godina stariji, ali je povećanje prosječne starosti hrvatskog pučanstva s 37 iz 1991. na 39 godina u 1998. rezultat ravan pritisku pogrešne papučice ("gasa" umjesto kočnice) u autu s kojim dolazimo u križanje na kojem nam se ispriječilo crveno svjetlo "semafora"!

U djeliću vremena koje nam je preostalo do ulaska u raskrižje molimo Boga da umjesto njegove "dobijemo" kaznu samo od policije!

Intervencija (kazna) policije (Države) znak je da smo još živi. No, kako je raskrižje pred kojim se nalazimo (zapravo hrvatski narod na putu demografskog starenja) vrlo frekventno (svi Europljani su pred njim ili u njemu!), "ne gine" nam sudar i ubrzano (iz)umiranje ili invaliditet.

U očima nedemografa zrcali veliki upitnik: kako smo tako brzo došli pred opasno raskrižje demografske starosti iz koje nema povratka na put normalnog demografskog razvitka (čak ni uz istobrojno obnavljanje naraštaja)? Pitanje je to logičnije, što smo gotovo svi mi (malo) odrasliji život započeli u seoskim dvorištima, uz brojnu braću i sestre, a naša su djeca tek prvi naraštaj – jedinaca!

Da, djeca su nam jedinci (bez braće i sestara), a tako brzo izrastaju. Evo i punoljetni su, a neki, iako još ovisni o roditeljima, odlazeći i prerasli ženidbu (udaju). A u Hrvatskoj se djeca rađaju uglavnom u braku (93 – 95 posto u broju živorođenih).

Malo ih je. Manje živorođenih nego umrlih već osam godina zaredom.

A braća i sestre kojima je moj naraštaj (i ostali iznad 50 godina starosti) obilovao, sedamdesetih odoše u pećalbu. Stotine tisuća završiše u "melting potu" Njemačke, Amerike, Australije. Rodiše i desetke tisuća djece koja tek dijelom statistika upisa u Hrvate (i hrvatsko pučanstvo)⁶ "lažirajući" pravu sliku ne samo ukupnog broja već posebice broja mlađih stanovnika Hrvatske. Jer, oni su izvan Hrvatske. I ostat će tamo! Kada svemu ovome dodamo (zapravo odbijemo!) ranije iseljavanje opet mladih i fertilno aktivnih – ali izvan granica Hrvatske, pa ratove i ratne gubitke... Zbog svega rečenog popis pučanstva Hrvatske 1991. iskaza visoku nam starost, svakako jednu od prosječno najstarijih populacija u jednoj od najmlađih država Europe.

Stvarajući Državu, oslobađajući je od agresora i okupatora, ostarjesmo. U osam godina množiše se tek starci, dok ukupno i mlado stanovništvo sve malobrojnije posta.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

Tako je primjerice u 1991. godini u broju od 4.518.175 ukupnog stanovništva u dobi do pet godina bilo 273.041 (ili 6 posto od svih), a u dobi do petnaest godina 895.509 osoba (ili 19,8 posto). Da je apsolutno smanjivanje broja mladih započelo i prije 1991. godine kazuju nam brojevi petogodišnjih skupina mladih u kojima je te godine (1991.) bilo više osoba u dobi između 10 i 14 godina (317.666) nego u dobi od 5 do 9 godina (304.802), a jednih i drugih više nego onih ispod pet godina starosti (kojih je bilo 273.041).

Dob	Godina 1991.			Godina 1998.			Indeks 1998.: 1991.		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Ukupno	4.518.175	2.347.159	2.171.016	4.224.418	2.199.181	2.025.237	93,5	93,7	93,3
0-4	273.041	133.041	140.000	229.258	111.777	117.481	84,0	84,0	83,9
5-9	304.802	148.544	156.258	242.241	118.192	124.049	79,5	79,6	79,4
10-14	317.666	155.232	162.434	268.250	130.767	137.484	84,4	84,2	84,6
15-19	308.924	150.855	158.069	284.573	139.083	145.490	92,1	92,2	92,0
20-24	305.918	150.892	155.026	288.183	141.803	146.380	94,2	94,0	94,4
25-29	328.715	163.891	164.824	291.130	144.115	147.015	88,6	87,9	89,2
30-34	352.621	174.945	177.676	300.428	150.000	150.428	85,2	85,7	84,7
35-39	354.085	171.845	182.240	313.453	156.539	156.914	88,5	91,1	86,1
40-44	314.607	156.516	158.091	314.857	157.477	157.380	100,0	100,6	99,6
45-49	240.937	124.522	116.415	290.862	146.718	144.144	120,7	117,8	123,8
50-54	282.192	146.994	135.198	262.553	135.427	127.126	93,0	92,1	94,0
55-59	297.618	157.789	139.829	246.815	131.459	115.356	82,9	83,3	82,5
60-64	275.160	151.467	123.693	237.900	131.530	106.370	86,5	96,8	86,0
65-69	220.358	136.425	83.932	216.673	126.433	90.240	98,3	92,7	107,5
70-74	123.497	78.668	44.829	169.386	102.680	66.706	137,2	130,5	148,8
75 i više	218.035	145.533	72.502	267.855	175.181	92.674	122,8	120,4	127,8

📌 **TABLICA 2**
Dobno-spolni sastav
hrvatskog pučanstva u
godinama 1991. i
1998.

Izvor: Akrap A., Gelo J., Grizelj M., *Procjena stanovništva od 1991. do 1998.*

Istodobno smo temeljito proučivši brojčano kretanje stanovništva između 1991. i 1998. godine, broj živorođenih (unutar tih godina), broj umrlih po dobi u istim godinama, kretanje broja i (dobno-spolne) strukture prognaničko-izbjegličke populacije te useljavanja (u Hrvatsku) i iseljavanja (iz Hrvatske) izradili dobno-spolnu strukturu hrvatskog pučanstva ukupno i po županijama. Za godinu 1998. u ukupnom broju stanovnika 4.224.418 u dobi do pet godina bilo je 229.258 (ili 5,4 posto od svih), a u dobi do petnaest godina 739.750 osoba (ili 17,5 posto). Očito, u usporedbi s upisanim brojkama za iste dobne skupine iz 1991. godine u 1998. godini, i u apsolutnom broju i po udjelu u ukupnom stanovništvu i mladih (do 15 godina) i najmlađih (do 5 godina) bilo je manje. Djece do pet godina bilo je manje za 43.783 (ili 16 posto), a mladih (0 – 14 godina) za 155.759 (ili 17,4 posto). Kako je godine 1998. u odnosu na godinu 1991. ukupan broj stanovnika bio manji za 6,5 posto, a mladih (0 – 14 g.), kako vidimo, za 17,4 posto, očito je već iz toga da je "prelijevanje" stanovništva iz mladih ka star-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

ijim godištima u 1998. u odnosu na 1991. godinu bilo "ubrzano" iznad prirodnog tijeka daljnjeg opadanja broja živorođenih nakon 1991. godine.

To možemo zapaziti i analizom udjela (i broja) osoba starih 65 i više godina. Tako je u 1991. godini u dobi 65 i više bilo 561.889 osoba (ili 12,4 posto od svih), a godine 1998. u istoj dobi (65 i više) 563.914 osoba (ili 15,5 posto od svih u toj godini).

Ponovimo: u godini 1998. u odnosu na 1991. ukupno stanovništvo je bilo malobrojnije za 6,5 posto, mlado (0 – 14 god.) za 17,4 posto, a staro 65 i više godina je bilo brojnije za 92.025 (ili 16,4 posto).

Uspoređujući pak skupine mladih (0 – 14) i starih (65 i više) za godinu 1998. njihov odnos kazuje da je broj mladih još uvijek nešto brojniji (za 85.836 ili 11,6 posto). Na stotinu mladih do navršениh 14 godina imamo 88,4 osobe stare 65 i više godina.⁷ Nikada ranije taj broj nije bio tako visok.⁸ Ako usporedimo, pak, broj djece ispod pet godina i osoba starih 75 i više godina, vidjet ćemo da je broj osoba starih 75 i više (263.855) brojniji od djece do pet godina (229.258) za 34.597 (ili 13,1 posto) što u prošlosti hrvatskoga pučanstva nikada nije bilo, a rijetke su zemlje u Europi koje imaju veći broj osoba u dobi od 75 i više godina od broja djece ispod pet godina starosti. Demografski, UN je u svojim procjenama hrvatskog pučanstva do 2050. godine takav odnos broja djece ispod pet godina i osoba starih 75 i više godina, prognozirao tek za 2020. godinu!

DOMOVINSKI JE RAT UBRZAO DEMOGRAFSKO STARENJE

Nema dvojbe da su ratna zbivanja u Domovinskom ratu ubrzala demografsko starenje hrvatskoga pučanstva. U godinama agresije na Hrvatsku od 1991. i oslobađanja okupiranih dijelova Hrvatske broj živorođenih je smanjen, a broj umrlih osoba povećan (ne samo zbog pogibije u ratnim operacijama). No, samo te činjenice ne bi toliko povećale prosječnu starost hrvatskog pučanstva (5,4 posto) unutar proteklih osam godina. Na intezitet demografskog starenja, posebice unutar pojedinih županija (ali i na razini čitave Hrvatske) najveći su utjecaj imale ratom uvjetovane (prisilne) migracije.

U sljedećim tablicama (3., 4. i 5.) pokazujemo koje su skupine stanovnika bile sudionici (prisilnih) migracija i kakvi su njihovi udjeli u stanovništvu Hrvatske po godinama između 1991. i 1998.

U ovim tablicama riječ je o prekograničnim migracijama, o prisilnim ili dragovoljnim odlascima iz Hrvatske (emigracija) ili dolascima u Hrvatsku (imigracija). Riječ je o izbjeglicama, ali i tzv. radnim migrantima (o unutarhrvatskim migracijama u kojima je dominirala populacija prognanika vidjeti u radu mr. D. Živića).

Godina	Izbjegli iz Hrvatske	Iseljeni iz Hrvatske (kumulativ)	Iseljeni Srbi iz Hrvatske	Ukupno	Udjel (%) u st. Hrvatske	Indeks 1991=100
1991.	-	286.088	-	286.088	6,3	100,0
1992.	114.826	311.038	74.728	500.592	10,9	175,0
1993.	77.500	318.890	117.000	513.390	11,2	179,4
1994.	56.925	325.501	125.000	509.426	11,1	178,1
1995.	34.790	340.812	175.000	550.602	12,4	192,5
1996.	16.825	370.033	314.689	701.547	16,3	245,2
1997.	-	396.308	289.571	685.879	16,1	239,7
1998.	-	415.386	280.230	695.616	16,5	243,1

❶ **TABLICA 3**
Izbjeglice i iseljenici iz Hrvatske u godinama 1991. do 1998.

Izvor: Akrap A., Gelo J., Grizelj M., *Procjene stanovništva između 1991. i 1998. godine – svodna studija*

Godina	Izbjegli iz BiH, SRJ u Hrvatskoj	Useljenici iz BiH i SRJ u Hrvatsku (kumulativ)	Ukupno	Udjel (%) u stan. Hrvatske	Indeks 1991=100
1991.	-	20.000	20.000	0,4	100,0
1992.	305.271	30.000	335.271	7,3	1676,4
1993.	272.869	35.000	307.869	6,7	1539,3
1994.	267.989	45.000	312.989	6,8	1565,0
1995.	188.606	50.000	238.606	5,4	1193,0
1996.	183.133	85.000	268.133	6,2	1340,7
1997.	84.406	12.559	204.965	4,8	1024,8
1998.	31.363	150.000	181.363	4,3	906,8

❶ **TABLICA 4**
Izbjegli i useljeni u Hrvatsku u godinama 1991. do 1998.

Izvor: Akrap A., Gelo J., Grizelj M., *Procjene stanovništva između 1991. i 1998. godine – svodna studija*

Godina	Broj "useljenih"	Broj "iseljenih"	Migracijski saldo	Udio (%) u st. Hrvatske	Indeks 1991=100
1991.	20.000	286.088	-266.088	5,9	100,0
1992.	335.271	500.592	-165.321	3,6	62,1
1993.	307.689	513.390	-205.521	4,5	77,2
1994.	312.989	509.426	-196.437	4,3	73,8
1995.	238.606	550.602	-311.996	7,0	117,3
1996.	268.133	701.547	-433.414	10,1	162,9
1997.	204.965	685.879	-480.914	11,3	180,7
1998.	181.363	695.616	-514.253	12,2	193,3

❶ **TABLICA 5**
Migracijska bilanca Hrvatske za godine 1991. do 1998.

Skupina osoba koja je otišla iz Hrvatske (iz raznih razloga) u prisutnom stanovništvu između 1991. i 1998. godine bila je najmalobrojnija u 1991. godini (to su naši dugogodišnji tzv. radni emigranti koje smo zahvatili popisom 1991. godine), a najbrojnija u 1996. godini kad su u broj ušli tzv. krajinski Srbi, otišli iz Hrvatske nakon pada "SAO Krajine".

U godini 1998. u odnosu na 1991. broj "iseljenih" iz Hrvatske povećao se gotovo dva i pol puta (s 286.088 na 695.616). U odnosu na broj stanovnika prisutnih u Hrvatskoj udjel "iseljenih" povećao se sa 6,3 posto na 16,5 posto.

U iseljeničkoj populaciji, riječ je o gotovo 700 tisuća osoba, najmanji je udjel najmlađih i najstarijih dobnih skupina. U odnosu na dobnu strukturu ukupnog stanovništva u iseljeničkom je povećan udjel osoba starih 20 do 50 godina, neznatno manji udjel mlađih od 20 godina i značajno manji udjel osoba starijih od 50 i osobito starijih od 65 godina. Te činjenice su razlog što se povećanim iseljavanjem povećava i prosječna starost stanovništva koje ostaje u Hrvatskoj.

Slično je i s useljavanjem stanovništva. U Hrvatsku je uselilo najmanje u 1991. godini. Potom je zbog agresije na BiH naglo povećan broj izbjeglica iz te države u Hrvatsku (najviše već u 1992., da bi se broj izbjeglica iz BiH u godinama koje su uslijedile postupno smanjivao; dijelom vraćanjem u BiH, dijelom odlaskom u treće zemlje i, naravno, jednim dijelom prelaska iz statusa izbjeglice u status useljenika u Hrvatskoj).

Ukupan broj useljenika u Hrvatskoj između 1991. i 1998. ostao je ispod 200.000 pa je tri i pol puta manji od broja iseljenika.

Migracijski saldo (useljenici minus iseljenici) u svim je godinama između 1991. i 1998. bio negativan, ali znatno veći primjerice u 1998. (više od 500.000 ili 12,2 posto stanovništva Hrvatske) nego u 1991. (266.000 ili 5,9 posto hrvatskog stanovništva). Iako se u Hrvatsku useljavala prosječno mlađa dobná skupina nego što je ona u ukupnom hrvatskom stanovništvu, taj skup gotovo četiri puta malobrojniji od iseljenika tek je neznatno ublažio gubitak stanovništva zbog iseljavanja, a još je manje zbog toga mogao "usporiti" demografsko starenje ubrzano iseljavanjem, smanjenom rodnošću i povećanom smrtnošću.

Na razini Hrvatske je tako, do godine 1998. negativni migracijski saldo odnio više od pola milijuna stanovnika i tako povećao prosječnu starost stanovništva iznad 39 godina, a indeks starenja iznad 88 (odnosno broja mladih do 15 godina i starih 65 i više godina). Udjel osoba izvan radne i reproduktivne dobi (65 i više) u ukupnom stanovništvu povećao se s 12,4 posto (u 1991. godini) na 15,5 posto u 1998. Broj djece u dobi do pet godina već je godine 1991. bio malobrojniji od svih petogodišnjih skupina do 65. godine starosti (s iznimkom rođenih u tijeku II. svjetskog rata koji su 1991. imali 45 do 49 godina). Godine 1998. djeca u dobi do pet godina bila su malobrojnija ne samo od petogodišnjih skupina do 65 godina, nego i od broja osoba u dobi iznad 75 godina starosti. Situacija je osobito dramatična u dobnój strukturi mnogih hrvatskih županija.

U tablici 6. iznosimo podatke za Hrvatsku i hrvatske županije o prosječnoj starosti stanovništva te udjele mladih (0 – 14) i starih (65 i više) u ukupnom stanovništvu.

Hrvatska i županije	U godini 1991.			U godini 1998.			Rang po prosj. sta- rosti 1998.
	Prosječna starost	Udjel (%) (0-14)	Udjel (%) (65+)	Prosječna starost	Udjel (%) (0-14)	Udjel (%) (65+)	
HRVATSKA	37,2	19,8	12,4	39,2	17,5	15,5	9
LIČKO – SENJSKA	41,3	16,1	16,7	48,2	7,9	28,8	1
KARLOVAČKA	39,2	17,6	14,3	42,7	12,1	20,4	2
ŠIBENSKO-KNINSKA	38,4	19,0	14,6	42,6	12,4	20,9	3
SISAČKO-MOSLVAČKA	38,2	18,4	12,7	42,4	11,8	19,0	4
BJELOV.-BILOGORSKA	39,1	18,3	14,6	39,9	17,0	17,2	5
PRIM.-GORANSKA	37,6	18,4	12,2	39,9	15,1	15,2	5
ISTARSKA	37,2	19,2	12,2	39,4	15,8	15,3	7
KOPR.-KRIŽEVAČKA	38,7	18,7	14,5	39,3	17,6	16,3	8
KRAPINSKO-ZAGORSKA	38,2	18,8	14,0	39,1	17,4	16,0	10
VIROVITIČKO-PODRAVSKA	38,0	19,2	13,1	39,0	17,8	15,8	11
GRAD ZAGREB	37,5	18,3	12,0	39,0	17,2	14,3	11
ZADARSKA	36,0	20,9	12,1	38,8	16,3	15,6	13
OSJEČKO-BARANJSKA	36,5	20,3	11,1	38,8	17,1	15,1	13
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA	35,7	21,6	10,6	38,7	16,6	15,4	15
POŽEŠKO-SLAVONSKA	37,3	20,5	12,7	38,7	18,4	16,0	15
ZAGREBAČKA	37,1	19,7	12,4	38,3	17,7	14,3	17
VARAŽDINSKA	37,1	19,9	12,5	38,2	18,1	14,6	18
DUBROV.-NERETVANSKA	36,8	20,7	13,3	38,1	18,9	15,3	19
SPLITSKO-DALMATINSKA	35,7	21,1	11,5	37,3	19,2	13,9	20
BRODSKO-POSAVSKA	36,0	22,0	11,6	37,0	20,3	14,1	21
MEĐIMURSKA	35,6	22,1	12,1	36,6	20,0	13,5	22

ⓘ TABLICA 6
Prosječna starost te
udjel mladih (0-14) i
starih (65 i više) u
Hrvatskoj i
županijama

Izvor: Akrap A., Gelo J., Grizelj M., *Procjena stanovništva Hrvatske od 1991. do 1998. – svodna studija* (Prilog).

Županije smo u tablici 6. poredali po razini prosječne starosti stanovništva 1998. godine nakon podataka za Hrvatsku.

I prije nego smo izračunali prosječnu starost stanovništva te udjel mladih i starih u ukupnom stanovništvu, znali smo da će Ličko-senjska županija biti "na čelu" godine 1998., jer je na prostora te županije i godine 1991. živjelo "najstarije" stanovništvo.

S druge pak strane, Međimurska županija je godine 1991. imala "najmlađe" stanovništvo, a kako je između 1991. i 1998. najmanje bila zahvaćena posljedicama Domovinskog rata (izuzevši nešto prognanika koje je primila već početkom rata i, naravno, sudjelovanjem Međimuraca u obrani i oslobađanju okupiranih krajeva Hrvatske), to je i godine 1998. u najpovoljnijem položaju što se tiče demografskog starenja. Ima prosječno najmlađe stanovništvo i, što je možda i iznenađenje, najmanji udjel osoba u dobi "65 i više".

U promatranih osam godina "najbrže" starenje (prosječno, naravno) uz Ličko-senjsku županiju zabilježile su Sisačko-moslavačka (11 posto povećanje stope prosječne starosti) i Šibensko-kninska (10,9 posto povećanje prosječne starosti). Sljedeću skupinu po porastu prosječne starosti stanovništva čine također županije koje su, kao i spomenute tri, zbog ratnih zbivanja izgubile znatan dio svojeg stanovništva. To su: Karlova-

čka, Vukovarsko-srijemska, Zadarska i Osječko-baranjska županija s postotkom porasta prosječne starosti između 6,3 (Osječko-baranjska) i 8,9 (Karlovačka).

Između godine 1991. i 1998. i Hrvatska i sve njezine županije imale su smanjenje udjela mladoga stanovništva (0 – 14 g.) u ukupnome. Na čelu je kolone, po ovom vrlo nepovoljnom i nepoželjnom kretanju opet Ličko-senjska županija u kojoj je udjel mladih doslovno prepolovljen (sa 16,1 u 1991. na 7,9 u 1998.). Udjel mladog stanovništva za trećinu je opao u Sisačko-moslavačkoj, Šibensko-kninskoj i Karlovačkoj županiji, a za nešto manje od četvrtine u Vukovarsko-srijemskoj i Zadarskoj.

Udjel osoba starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu u Hrvatskoj je u proteklih osam godina povećan za 25 posto. U Ličko-senjskoj za 72,5 posto, u Sisačko-moslavačkoj za 50 posto, a više od 40 posto u Vukovarsko-srijemskoj, Šibensko-kninskoj i Karlovačkoj i gotovo s tim postotkom u Osječko-baranjskoj te oko 30 posto u Zadarskoj.

Očito, iz svega rečenoga o dramatici demografskog starenja prema svim pokazateljima "prednjače" županije koje su većim ili manjim dijelom bile više godina pod agresijom i okupacijom tzv. JNA i hrvatskih Srba. Bile su dijelom u sastavu tzv. "SAO Krajine" s prognanim i još nevraćenim nesrbima, a s padom "SAO Krajine" te su županije napustili većim dijelom i Srbi (osobito sudionici pobune – dakle, mlađi od 65 godina).

BiH izbjeglice i dijelom sada naseljenici u tim županijama svojim brojem, ali i dobnom strukturom nisu mogli značajnije ublažiti ubrzano demografsko starenje iz navedenih razloga.

U godini 2050., demografski stručnjaci UN-a "vide" dobnu strukturu čitave Hrvatske sličnu današnjoj u Ličko-senjskoj županiji! Tek nam "daju" nešto veći udjel mladih (13 posto)+, ali i veći udjel starih osoba (35 posto) u ukupnom stanovništvu i ukupan broj stanovnika 3,3 milijuna (a 4 milijuna, možda (?), uz vrlo snažnu aktivnu populacijsku politiku).

BILJEŠKE

¹ Vidjeti obrazloženje metodologije u radu Akrap A., Gelo J., Grizelj, M.: Kretanje ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine – svodnoj studiji, objavljenoj u ovom tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* u dijelu Metodičke odrednice.

² Vidjeti u knjizi J. Gelo i S. Krivošić: *Razvitak stanovništva na tlu Hrvatske od godine 1700.* EFZ, Zagreb, 1990.

³ O tome vidjeti u spomenutoj knjizi, ali i J. Gelo: *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.* Globus, Zagreb, 1987. te u knjizi skupine autora *Hrvatsko gospodarstvo*, Zagreb 1998. (Stanovništvo – čimbenik gospodarskog razvitka).

⁴ Svi podaci o broju stanovnika i napučenosti dobiveni su preračunavanjem iz knjige M. Karenčić: *Naselja i stanovništvo Hrvatske od 1857. do 1971.* Zagreb, 1979.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

⁵ *World Population Prospects the 1996 Revision*, UN, New York 1998 str. 550-551.

⁶ Vidjeti detaljnije u radu dr. A. Akrapa u istom broju časopisa *Društvena istraživanja*.

⁷ Taj pokazatelj zovemo indeks starenja, a on se često rabi kao indikator procesa demografskog starenja u nekoj populaciji (vidjeti J. Gelo: *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.* Globus, Zagreb, 1987., str. 235 i dalje).

⁸ U Hrvatskoj se njegova vrijednost kretala od 5 u 1780., 8 u 1857., 12,8 u 1900., 22,5 u 1948., 45,1 u 1971., 54,4 u 1981. i 67,8 u 1991. godini. Smatra se da je populacija ušla u demografsku starost kad je indeks starenja iznad 40 (vidjeti A. Wertheimer-Baletić: *Stanovništvo i razvoj*, "Mate" Zagreb, 1999.)

LITERATURA

Akrap A., Gelo J., Demografske i druge implikacije migracijskih tokova između BiH i Hrvatske br. 8. *Matica hrvatska*, Mostar, listopad 1998.

Gelo J., *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780 do 1981. godine*, Globus, Zagreb, 1987.

Gelo J., Krivošić S., *Kretanje stanovništva na tlu Hrvatske od 1700. godine*, Zagreb, 1990.

Gelo J., Stanovništvo kao čimebnik gospodarskog razvitka, u: *Hrvatsko gospodarstvo*, Zagreb, 1998.

Korenčić M., *Naselja i stanovništvo Hrvatske od 1857. do 1971.*, Zagreb, 1979.

Živić, D., Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko izbjegličkog kontigenta u RH od sredine 1991. do sredine 1998. godine (rad u rukopisu).

Wertheimer-Baletić A., *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.

Wertheimer-Baletić A., Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj, *Enciklopedija moderna*, br. 38, Zagreb, 1992.

World Population Prospects, 1996 Revision, UN, New York, 1998.

Knjige popisa stanovništva Hrvatske, DZS Zagreb

The Impact of War on Changes of Demographic Structures in Croatia

Jakov GELO
Faculty of Economics, Zagreb

In making estimates of the total population trends in Croatia in the period between the 1991 census and the year 1998, the author has observed the appearance of several unsatisfactory (and undesirable) processes in Croatia's population in the past eight years. In this paper three of these are analysed, according to the author's opinion – the least desirable processes from the point of view of the future

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

development of Croatian population. The first is a matter of total population decrease in Croatia. In 1998 there were 6.5% less inhabitants than in 1991. The second undesirable process, connected with the previous, is a considerable disturbance of the Croatian population's territorial distribution. The population of Croatian counties is very uneven. During the twentieth century some areas were becoming increasingly populated (Croatia's average population also grew), while other areas were losing inhabitants. Between 1991 and 1998 the previously scarcely populated areas experienced, due to war circumstances, a further loss of inhabitants, thus making the present situation even more unfavourable than the one in 1991. Therefore, in 1998 in the 12% of the northwestern Croatian territory (6,938 km²) lived as much as 35% of the population (1,476,500 inhabitants), while in nine counties of the central part of Croatia (Koprivničko – Križevačka, Bjelovarsko – Bilogorska, Virovitičko – Podravska, Požeško – Slavonska, Sisačko – Moslavačka, Karlovačka, Ličko – Senjska, Zadarska and Šibensko – Kninska) comprising 50% of the Croatian territory (28,271 km²) there was only 24% of the population (1,004,200 inhabitants). The third important yet undesirable process is demographic aging, about which a detailed analysis is also presented with possible long-term consequences regarding the development of the Croatian population.

Kriegsauswirkungen und veränderte demographische Strukturen in Kroatien

Jakov GELO
Fakultät der Wirtschaftswissenschaften, Zagreb

Aufgrund einer Auswertung der demographischen Bewegungen in Kroatien von der Volkszählung im Jahre 1991 bis zum Jahr 1998 entdeckte der Verfasser dieser Studie einige ungünstige (und unerwünschte) Vorgänge, die sich während der vergangenen acht Jahre in der kroatischen Bevölkerung breit gemacht haben. Die Arbeit analysiert drei Prozesse, die vom Aspekt der zukünftigen Bevölkerungsentwicklung in Kroatien am ungünstigsten sind. Es geht zunächst um den allgemeinen Bevölkerungsrückgang in Kroatien. 1998 verzeichnete man 6,5% weniger Einwohner als 1991. Der zweite ungünstige Umstand und eine Konsequenz des Obengenannten ist die ungleichmäßige territoriale Verteilung der Bevölkerung. Die Bevölkerungsdichte in den einzelnen Gespanschaften ist sehr unterschiedlich. Im Laufe des 20. Jahrhunderts wurden bestimmte Gebiete immer dichter besiedelt (parallel zum Anstieg der durchschnittlichen Bevölkerungsdichte), während andere eine immer stärkere Abwanderung der Bevölkerung

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 5-6 (43-44),
STR. 735-749

GELO, J.:
RATNI UČINCI...

zu verzeichnen hatten. Zwischen 1991 und 1998 erlebten gerade dünner besiedelte Landstriche infolge des Kriegsgeschehens einen weiteren Rückgang der Einwohnerzahlen, so dass der heutige Bevölkerungszustand Kroatiens noch ungünstiger ist als im Jahre 1991. So lebten etwa 1998 auf nur 12% des nordwestlichen Landesteils (6.938 km²) sogar 35% der kroatischen Gesamtbevölkerung (1.476.500 Einw.), während in den neun Gespanschaften Mittelkroatiens (Koprivnica-Križevci, Bjelovar-Bilogora, Virovitica-Podravina, Požega-Slawonien, Sisak-Moslavina, Karlovac, Lika-Senj, Zadar und Šibenik-Knin) bzw. auf der Hälfte des kroatischen Territoriums (28.271 km²) lediglich 24% der Bevölkerung (1.004.200 Einw.) lebten. Der dritte wichtige und äußerst ungünstige Umstand ist das zunehmende Durchschnittsalter der kroatischen Bevölkerung. Der Verfasser liefert dazu eine detaillierte Analyse und eine Prognose zu den möglichen langfristigen Konsequenzen.